

ВЗАЄМОДІЯ НОРМАТИВНИХ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ПРАВОВИХ АКТІВ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Кузьменко О. В.

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»
м. Харків, Україна*

Розбудова правової держави в Україні обумовлює необхідність інтенсивної розробки теоретичних проблем правового впливу на суспільні відносини, дії механізму правового регулювання. Одними із найважливіших правових засобів механізму правового регулювання виступають нормативно-правові і індивідуально-правові акти. Без їх ефективної взаємодії неможливо говорити про ефективну реалізацію права, утвердження прав і свобод людини, дотримання принципу верховенства права, який, зокрема, передбачає єдність нормативно-правового регулювання і правозастосування. Питанням юридичної природи нормативно-правових та індивідуально-правових актів, їх ролі в механізмі правового регулювання присвячені наукові дослідження багатьох вчених, зокрема, Берченка Г.В., Богачової Л.Л., Євграфової Є.П., Малишева Б.В., Марченка М.М., Петришина О.В., Погребняка С.П., Селіванова А.О., Смородинського С.П., Тодики Ю.М., Христової Г.О., Цвіка М.В., Шевчука С.В., Яковюк І.В. та інших. У роботах цих та інших науковців останнім часом досліджуються різноманітні аспекти згаданої проблематики. Зокрема, аналізуються ознаки нормативно-правового акту з метою уточнення змісту зазначеного поняття, вивчаються категорії закону і кодексу як особливого його виду, досліджуються особливості підзаконних нормативно-правових актів, аспекти дії нормативно-правових актів у часі, просторі і за колом осіб. У сучасній юридичній літературі велика увага приділяється також вивченню особливостей індивідуально-правових актів, специфіки їх видів. Проте, на наш погляд, на сьогодні недостатньо досліджена проблематика взаємодії нормативно-правових і індивідуально-правових актів у механізмі правового регулювання в чотирьох аспектах. Перше: забезпечення функціонування нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів. Друге: конкретизація нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів. Третє: подолання недоліків нормативно-правових актів за допомогою індивідуально-правових актів. Четверте: припинення дії нормативно-правових актів шляхом видання індивідуально-правових актів.

З початку 70-х років ХХ ст. в СРСР набрав сили так званий рух за «широку концепцію права». Крім правових норм, прихильники цієї концепції пропонували включити до поняття права правовідносини (Піонтковський І.С.), правосвідомість (Миколенко М.М.), правосвідомість і правовідносини (Казимирчук Д.О.) тощо. Такі погляди на розуміння права зустріли заперечення іншої групи вчених, які підкреслювали, що настільки істотне розширення права, перш за все, принижує його нормативність (Алексєєв С.С.). Відповідно до цього підходу, плідним у дослідженні права і пов'язаних із ним інших правових явищ буде спроба не розширення поняття права, а визнання поряд з поняттям права більш широкої збірної категорії „правове регулювання”, що охоплює як право, так і правовідносини та інші правові явища. Категорія правового регулювання дозволяє більш глибоко пізнати правову реальність, відобразити юридичні явища в динаміці, розкрити органічну єдність усіх правових явищ і одночасно визначити місце кожного з них у системі правового впливу. Уперше категорія механізму правового регулювання була введена до наукового вжитку М.Г. Александровим, який обґрунтував складний процес здійснення права з позицій впливу останнього на суспільні відносини та визначив результат правового впливу. Надалі ці погляди були доповнені і розширені, що дало можливість говорити про теорію механізму правового регулювання. Сучасна юридична література характеризується наявністю двох підходів щодо визначення елементів механізму правового регулювання. Перший з них – це широкий підхід, що полягає у включенні до механізму правового регулювання усіх елементів

правової системи. Згідно з другим (вузьким) підходом він включає в себе лише ті елементи, які складають основу регулятивної функції права. Серед них виділяють: норми права, нормативно-правові акти, правовідносини, реалізацію права. На нашу думку, більш науково обґрунтованим є другий підхід. Слід погодитись з С.В. Бобровник, що механізм правового регулювання розкриває динаміку правової системи, а також характеризує дієвість, результативність права й охоплює ті елементи правової системи, за допомогою яких здійснюється специфічно-юридичний нормативний вплив права на суспільні відносини. Механізм правового регулювання є категорією, що включає в себе меншу кількість елементів, ніж правова система, оскільки не всі юридичні явища беруть участь у правовому регулюванні. Таким чином, ці поняття співвідносяться як частина та ціле. У процесі правового регулювання виділяються три головні стадії: 1) стадія формування і дії юридичних норм, що характеризується тим, що введені в правову систему норми загальним чином регламентують, направляють поведінку учасників суспільних відносин, установлюють для них той чи інший правовий режим; 2) стадія виникнення прав і обов'язків (правовідносин), яка характеризується тим, що на основі юридичних норм при наявності певних обставин (юридичних фактів) у конкретних суб'єктів виникають права й обов'язки; 3) стадія реалізації прав і обов'язків, що характеризується тим, що правила поведінки, що закладені в юридичних нормах і потім виражені в конкретних мірах поведінки для даних суб'єктів (у правах і обов'язках), втілюються в життя, здійснюються у фактичній поведінці учасників суспільних відносин, стають реальністю. Крім того, в процесі реалізації часто виникає необхідність у додатковій, факультативній стадії, що або передуює виникненню правовідносин, або покликана забезпечити їхню реалізацію. Це – стадія застосування права, що характеризується тим, що компетентний владний орган видає індивідуальний акт. Правозастосовна діяльність як додаткова стадія механізму правового регулювання або викликає виникнення правовідносин (передуює другій основній стадії), або „вклинюється” в уже існуючі правовідносини (на другій і на третій основних стадіях) і тягне їх зміну або припинення. Відповідно до зазначених стадій правового регулювання чітко виділяються чотири основних елементи механізму правового регулювання: 1) юридичні норми; 2) індивідуальні акти застосування права (факультативний елемент); 3) правовідносини; 4) акти реалізації прав і обов'язків. На стадії формування і загальної дії юридичних норм цілісну підсистему утворюють разом із нормами нормативні юридичні акти, акти правотворчої процедури, інтерпретаційні акти, систематизація, юридична техніка й ін.; на стадії виникнення прав і обов'язків разом із правовідносинами – юридичні факти, правосуб'єктність; на стадії реалізації прав і обов'язків разом з актами реалізації – забезпечувальні правозастосовні акти. Правові акти відіграють у механізмі правового регулювання неоднакову роль: вони або утворюють основу всього механізму юридичного регулювання (юридичні норми), або виражають правозастосовну діяльність компетентних органів (владні індивідуальні приписи), або втілюють правову активність учасників суспільних відносин і належать до заключної ланки механізму правового регулювання – реалізації прав і обов'язків. Разом із тим усі правові акти як зовнішні юридичні форми мають і загальні риси, що створює можливість використання загальної конструкції "правовий акт". Найбільш загальним чином усі правові акти можна поділити за ознакою нормативності на нормативні й індивідуальні (ненормативні) акти. Проте ми не ставили за мету дослідити взаємодію цих двох великих груп актів, а зупинимось лише на взаємодії нормативно-правових і індивідуально-правових актів. В контексті досліджуваної проблеми постає також питання про наявність так званих „змішаних” правових актів. В юридичній науці загальноновизнаним є твердження про те, що деякі акти носять яскраво виражений змішаний (різномірний, складний) характер. Як приклад наводиться закон про бюджет на майбутній фінансовий рік, у якому одночасно закріплені нормативні й індивідуальні приписи. В науці існують певні розходження щодо співвідношення змішаних актів із нормативно-правовими і індивідуально-правовими актами. Так, М.В. Цвік вважав, що коли в актах закріплені одночасно нормативні й індивідуальні приписи, то ”в такому випадку нормативними слід вважати ті акти,

більша і найбільш вагома частина приписів яких містять нормативні положення”. Проте пропозиція відносити до нормативних актів лише ті з них, в яких нормативні приписи складають основний зміст поставило би поза процесом удосконалення і впорядкування законодавства значну кількість актів, що містять одиничні нормативні приписи. Так само не може бути прийнята точка зору, представники якої вважають акт, який містить хоча б одне нормативне положення, в цілому нормативним актом, таким, що виступає джерелом права. Розходження між зазначеними позиціями зумовлено підходом до класифікації актів за принципом “*tercium non datur*”, згідно з яким акт в цілому може бути або нормативним, або ненормативним. Такий акт не можна вважати нормативним або ненормативним в цілому. В тій частині, в якій він містить індивідуальні приписи, його слід вважати актом застосування права, а в тій частині, де він має правотворчий характер – нормативно-правовим. Зручність змішаних актів полягає в тому, що в них зосереджуються всі (загальні і конкретні) приписи, прийняті з певного питання, що дозволяє не відривати норму права від індивідуального акта правозастосування не тільки за строками прийняття, а й за змістом, утворити єдиний елемент механізму правового регулювання. Проте за загальним правилом приписи різного характеру слід оформлювати в різних актах. Загромаджувати нормативні акти індивідуальними приписами небажано. У тих же випадках, коли буває доцільно мати в одному правовому акті нормативні і ненормативні приписи, важливо дотримуватись правил, що ставляться до актів із такими приписами.

Значення такого різновиду правових актів як змішані акти для нашого дослідження виявляється у двох аспектах. По-перше, взаємодія нормативно-правових і індивідуально-правових приписів може відбуватися в межах одного акта, який в одній частині є нормативно-правовим, а в іншій – індивідуально-правовим. По-друге, якщо при взаємодії один з актів є змішаним, то взаємодія може відбуватися лише з його відповідною частиною (нормативно-правовою або індивідуально-правовою). Значення нормативно-правових актів у механізмі правового регулювання полягає в тому, що за їх допомогою створюється найважливіша його ланка – нормативна основа. Вона може бути названа і нормативною правовою основою життя суспільства і держави. До середини 60-х років ХХ ст. в радянській юридичній науці панувало визначення нормативного акта як акта, що містить норми права. Таке визначення зустрічається і в сучасній юридичній літературі. Воно правильно відображає особливість переважної більшості нормативно-правових актів. У більшості випадків нормативний акт, яким оформлюється закріплення правових норм, містить й викладення цих норм. Однак не всі нормативно-правові акти охоплюються таким визначенням. Зокрема, нормативно-правові акти, які містять норми права є найбільш “типовими”, та в практиці правотворчості видається досить багато таких актів, які не містять правових норм, але мають важливе значення для їх встановлення, зміни змісту або сфери дії, а також для скасування чинності правових норм, що містяться в інших нормативних актах. Це, наприклад, акти (їх статті, пункти тощо) про затвердження Положень, Правил. В таких актах не викладено змісту правових норм, але їх прийняттям надається певна юридична сила тим нормам, які містяться в актах, що затверджуються. Часто приймаються акти про зміну редакції окремих норм без викладення зміненого змісту норми в цілому (нової редакції), а також акти про визнання раніше прийнятих норм такими, що втратили чинність. Такі акти не містять повного викладення змінених чи скасованих норм. Вони не є актами застосування норм права до окремого випадку, до конкретних осіб. Вони не можуть розглядатися як такі, що діють одноразово, оскільки їх правове значення зберігається до тих пір, поки діє основний акт, затверджений законом (постановою, наказом), або акт, норми якого змінюються. Акти про скасування правових норм (хоча вони можуть бути і не пов’язаними з чинними нормами) також не є актами застосування до одного або кількох випадків, а припиняють раз і назавжди дію норми, що скасовується, унеможливають її застосування взагалі. Акти, які спрямовані на затвердження, зміну або скасування дії правових норм, але не містять цих норм, можна розглядати як акти нормативно-допоміжного значення. Ці акти не охоплюються наведеним вище визначенням: вони не містять норм права. Однак на

практиці треба вирішувати їх долю при виданні нових актів, при скасуванні актів, що втратили силу тощо. Саме ця практика підтверджує значення названої категорії актів як актів правотворчості, як різновиду нормативних актів. Враховуючи викладене, правильне визначення поняття “нормативно-правовий акт” не може відволікатися від призначення даного акту, від його “юридичної функції” та обмежуватись тільки вказівкою на необхідність відшукати викладення норм права в тексті даного акту. Таке визначення має виділяти як головну ознаку правотворче призначення правового нормативного акту, під яким слід розуміти акт, що оформлює встановлення, зміну чи скасування дії правових норм. Правотворчістю вважається як форма державної діяльності, спрямована на створення правових норм, а також на їх подальше удосконалення, зміну чи скасування. Виділяють дві ознаки правотворчого призначення: наявність у певному приписі загального, але достатньо визначеного об’єктивного критерію поведінки; цей припис вносить новий елемент в правове регулювання суспільних відносин. Тим самим розрізняються власні ознаки нормативності й ознаки правотворчого призначення нормативно-правового акта. Це потрібно для того, щоб, по-перше, віднести до нормативно-правового акта акт, що не містить приписів з ознаками нормативності, але має правотворчий характер (наприклад, акт про зміни чинних нормативно-правових актів); по-друге, не відносити до нормативно-правового акта акт, що має ознаки нормативності, але не має правотворчого характеру (наприклад, рішення Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції України). Найбільш дослідженими юридичною наукою є зовнішні ознаки нормативності. В тих чи інших варіантах вони наводяться багатьма вченими. Залишаючи без розгляду несуттєві для практики розбіжності у формулюваннях, зазначимо, що загальновизнаними зовнішніми ознаками нормативності юридичних актів та їх приписів, можна вважати: 1) неконкретність адресату (“відсутність індивідуально-визначено адресата”, “розповсюдження дії припису на невизначене коло осіб або організацій”, “загальний характер, неперсоніфікованість їх змісту”). Іноді відрізняють неконкретність та неперсоніфікованість адресату. Такий підхід дозволяє визнати нормативний характер, наприклад, актів щодо компетенції, структури та штатного розкладу певних органів чи організацій, оскільки вони стосуються не конкретних фізичних осіб, а будь-яких осіб, що обіймають відповідну посаду. При цьому саме персональний характер припису виступає абсолютним критерієм для визначення його ненормативності. Акт, що стосується конкретної особи або життєвого випадку, не може бути визнаний нормативним. Отже, персоніфікованість припису може використовуватись як негативна ознака в практичних цілях: акт, що звертається до конкретної особи, завжди ненормативний; 2) можливість неодноразового застосування припису (“невизначеність числа випадків, на які розрахований нормативний припис”, “багаторазовість застосування до передбачених нормою типових ситуацій”). На нашу думку, правильніше було б говорити про “неодноразову реалізацію” нормативного припису, оскільки застосування – тільки один із засобів реалізації норм права, однак в літературі застосовується саме така термінологія. Іноді можна зустріти неточну формулу “неодноразовість (періодичність) дії” нормативних актів. Такий підхід не є достатньо обґрунтованим, оскільки нормативний припис діє з моменту його прийняття нормотворчим суб’єктом та аж до його скасування, дія нормативного припису завжди постійна. В той же час, багато ненормативних актів потребують неодноразового виконання. Різниця полягає у тому, що індивідуальні акти припиняють свою дію в результаті їх повного виконання, а нормативні приписи не можуть бути припинені по волі їх виконавців. Таким чином, саме можливість неодноразового застосування вважається в літературі основною зовнішньою ознакою нормативності. Іноді не має значення визначений чи не визначений адресат припису, важливо, щоб він був розрахований на невизначене число випадків. Однак треба мати на увазі, що дана ознака безпосередньо стосується не диспозиції, а гіпотези правової норми; 3) зберігання дії припису незалежно від виконання. Ця ознака виходить з другої, однак вона є характерною рисою нормативних приписів на відміну від індивідуальних, дія яких вичерпується виконанням. Вихідним критерієм нормативності деякі вчені вважають первісність сформульованих у правових

актах прав та обов'язків. Проте, на нашу думку, первісність сформульованих прав і обов'язків є не ознакою нормативності, а є ознакою правотворчого характеру нормативно-правового акту. Отже, можна зробити висновок, що нормативно-правовий акт – це різновид юридичного акта, прийнятий уповноваженим суб'єктом правотворчості в межах його компетенції за визначеною формою та процедурою і спрямований на встановлення, зміну чи скасування норм права.

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФУ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Лисенко І.В., Лисенко А.М.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Харківський національний університет внутрішніх справ

м. Харків, Україна

Працівники оперативних підрозділів Національної поліції України для ефективного виявлення, попередження та розкриття злочинів, розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, виконання інших завдань оперативно-розшукової діяльності повинні володіти достовірною оперативною інформацією. Досить часто однією з найскладніших проблем, що виникають під час протидії злочинності є встановлення достовірності показань осіб причетних до підготовки до вчинення або вчинення злочину, очевидців, свідків та потерпілого. Наразі в Україні триває активне запровадження та розширення нових засобів щодо протидії злочинності. Саме розвиток технічного прогресу посприяв впровадженню в практичну діяльність оперативних підрозділів комп'ютерних поліграфів, як унікального пристрою для вимірювання психофізіологічних показників стану людини, який дозволяє переконатися в правдивості інформації, що надається зазначеними вище особами.

Наразі сучасні дослідники не визначались з єдиною термінологією розглядуваного пристрою. Найпоширенішою назвою є – поліграф (детектор брехні), як багатоцільовий прилад, призначений для одночасної реєстрації подиху, кров'яного тиску, біострумів мозку, серця, м'язів та інших фізіологічних процесів, тобто прилад, який фіксує фізіологічні зміни в тілі людина, яка тестується.

Аналізуючи концепцію застосування поліграфа в правоохоронній діяльності можна відзначити недоліки щодо нормативно-правового регулювання цього питання, відсутність стійкої стратегії та механізму його використання під час протидії злочинності. Дану проблематику в своїх працях досліджує О.І. Мотлях, на його думку в кримінальному судочинстві, на фоні позитивних зрушень в цьому напрямку, виникає низка проблемних питань, які потребують ґрунтовного аналізу і фахової оцінки. Одним з яких є практична неврегульованість процесу застосування поліграфа в Україні, хоча натомість стан вітчизняного сьогодення засвідчує, що науково-технічний прилад поліграф періодично використовується в практичній діяльності оперативних підрозділів Національної поліції України. Безперечно робота спеціаліста, що застосовує поліграф повинна здійснюватися з дотриманням вимог відомчих нормативно-правих актів МВС України, Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Кримінального процесуального Кодексу, «Про засади запобігання і протидії корупції», «Про Національну поліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність» та інші.

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» закріплює в собі підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності та відповідно й для застосування поліграфа. Разом з тим в ст. 8 розглядуваного Закону не закріплено право підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність на застосування поліграфа під час виконання поставлених перед ними завдань. На нашу думку законодавча неврегульованість цього питання є значним недоліком, що впливає на систематичність використання поліграфа у боротьбі зі злочинністю.